

I. STUDIA I ROZPRAWY

EWA BIELSKA

ORCID 0000-0002-6335-3650

Uniwersytet Śląski w Katowicach

SPOŁECZNO-KULTUROWE IMAGINARIA EPIDEMII I ICH REPREZENTACJE - WYBRANE MATRYCE TEORETYCZNE EKSPLORACJI

ABSTRACT. Bielska Ewa, *Społeczno-kulturowe imaginaria epidemii i ich reprezentacje – wybrane matryce teoretyczne eksploracji* [Socio-Cultural Imaginaries of the Epidemic and their Medial Representations – Selected Theoretical Matrices of Explorations]. *Studia Edukacyjne* nr 58, 2020, Poznań 2020, pp. 7-26. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2020.58.1

The topic of analysis are socio-cultural imaginaries of the pandemic. The assumption is that the pandemic may be characterized by reference to the imaginaries and system of knowledge related to the disease as well as is located in modern and postmodern imaginaries of risk, post-Anthropocentrism and trajectory of socio-cultural trauma creation process. The socio-cultural exemplifications of the presented thesis are transmitted by the media representations of the Covid-19 pandemic. The paper is composed of three main parts. The first one analyses the notions of an imaginary and socio-cultural trauma representation, the second part presents in the light of sociological and humanistic theories some selected exemplifications of pandemic representations and the third part is a summary.

Key words: imaginaries, socio-cultural trauma, risk, Covid-19 pandemic

Nie ulega wątpliwości, że *epidemia/pandemia* nie jest jedynie zjawiskiem ułożonym w przestrzeni zainteresowań medycyny, zdrowia publicznego, czy też polityki zdrowotnej. Związana z nią problematyka jest podejmowana także w ramach studiów społecznych (socjologicznych, psychologicznych, antropologicznych¹, ekonomicznych), jak również w pracach humanistycznych. Od stycznia 2020 roku empirycznie dostępne są konsekwencje ekonomiczne, społeczne, polityczne, kulturowe tego zjawiska. Przedmiotem niniejszego artykułu są społeczno-kulturowe wyobrażenia, imaginaria dotyczące epide-

¹ Odnosząc się do paradygmatu etnografii, warto wyeksponować pracę: M. Sznajderman, *Zaraza. Mitologia dżumy, cholery i AIDS*, Wołowiec 2020.

mii oraz ich ekspresje. Celem analiz jest wyeksponowanie – w nawiązaniu między innymi do społecznej teorii pandemii Philipa Stronga, społeczeństwa ryzyka Ulricha Becka, teorii traumy społeczno-kulturowej Jeffreya Alexandra – głównych komponentów imaginarium społecznego wykorzystywanego w opisie epidemii².

W eksploracji przedmiotu badań wykorzystano metodę jakościowej analizy tekstów źródłowych z obszaru nauk społecznych i humanistyki, w których przedstawiono poszczególne teorie. Uzupełniono ją odniesieniami do egzemplifikacji losowo wybranych publicystycznych tekstów publikowanych od marca do maja 2020 roku w prasie³. Nie jest to typowa analiza treści; teksty publicystyczne potraktowano jedynie jako przykłady ulokowań matryc teoretycznych w reprezentacjach prasowych⁴. Uwagę zogniskowano na następujących problemach badawczych: 1) jakie jest ulokowanie imaginarium epidemii w strukturze myśli społecznej oraz jakie matryce teoretyczne mają zastosowanie w studiach nad epidemią? 2) jakie jest imaginarium dotyczące statusu podmiotów identyfikowanych jako aktorzy rzeczywistości epidemicznej? 3) jakie imaginaria towarzyszą specyficznej dla epidemii praktyce kwarantanny? 4) jak jest wyjaśniana przyczyna wystąpienia pandemii?

Specyfika doświadczenia pandemii koronawirusa powodującego chorobę COVID-19 może być opisywana przez pryzmat paradygmatów charakterystycznych dla teorii nowoczesności⁵ i podstaw jej imaginariów, ryzyka, kryzysu, globalizacji, traumy społeczno-kulturowej. Epidemia COVID-19 jest do-

² Z uwagi na dyscyplinę objętościową artykułu, nie przytaczam definicji epidemii czy pandemii. Są to terminy szeroko w literaturze przedmiotu opisane (np. D.M. Morens, G.K. Folkers, A.S. Faci, *What Is a Pandemic?* The Journal of Infectious Diseases, 2009, 200; A. Zieliński, *Co rozumiemy pod pojęciem opracowania ogniska epidemiologicznego?* Przegląd Epidemiologiczny, 1999, nr 3-4), a w niniejszym tekście przyjmuję typowe, funkcjonujące w naukach społecznych ich rozumienie.

³ Jako egzemplifikacje potraktowałam treści publikowane w tygodnikach: „Newsweek”, „Polityka”, „Tygodnik Powszechny”. Dobór tygodników o ulokowaniu centrowym (nie uwzględniono prasy o orientacji typowo prawicowej i lewicowej) związany jest z niezakładaniem w niniejszej analizie celu poznania i skategoryzowania reprezentacji pandemii w prasie opiniotwórczej. Analiza treści miała na celu jedynie przywołanie egzemplifikacji sygnalizowanych w poszczególnych matrycach teoretycznych. Z kolei, ograniczenie czasu publikacji analizowanych artykułów do maja 2020 roku związane było z koniecznością zawężenia obszernego zestawu tekstów wciąż publikowanych. W efekcie, analizie poddałam artykuły opublikowane w pierwszej fazie systemowego uznania istnienia zagrożenia epidemiologicznego w Polsce i wprowadzenia w połowie marca 2020 restrykcyjnych zaleceń profilaktycznych.

⁴ W tym przypadku za Jurgenem Habermasem przyjmuję założenie, że prasa (obecnie zarówno w tradycyjnej, papierowej formie jak wydawana elektronicznie) stanowi znaczący opiniotwórczy komponent nowoczesnej sfery publicznej (J. Habermas, *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, przekł. W. Lipnik, M. Łukasiewicz, Warszawa 2007).

⁵ W niniejszej analizie przyjmuję założenie Zygmunta Baumana określającego ponowoczesność jako późną, zaawansowaną fazę nowoczesności.

świadczaniem nie mającym w przestrzeni późnej nowoczesności precedensu. Po raz pierwszy zdarzenie o takim charakterze występuje w rzeczywistości ponowoczesnego świata zaawansowanego kapitalizmu oraz dotyka bezpośrednio centrum i półperyferii globalizacji⁶.

Charles Taylor stawia tezę, że nowoczesność zogniskowana jest wokół dwóch wartości – bezpieczeństwa i dobrobytu. Realizowane w społeczeństwie nowoczesnym usługi ukierunkowane są na osiągnięcie takich celów, jak: życie, wolność oraz materialne i ekonomiczne utrzymanie siebie i rodziny⁷. Kolejnym komponentem podstawowym dla nowoczesnego imaginarium dotyczącego celów i wartości są, w ujęciu Taylora, relacje społeczne, poprzez które określana jest samorealizacja oraz tak zwane „zwyyczajne życie”, wyrażające się w aktywności zawodowej i życiu rodzinnym⁸. Z kolei, Colin Campbell stwierdza, że kulturowe podstawy nowoczesności bazują na napięciu między zasadą racjonalności, pragmatyzmu i utylitaryzmu a przyjemności – pasji i marzeń⁹. Natomiast Tomasz Rakowski jako ułożone w imaginarium nowoczesnym eksponuje: przekonanie o zdolności do kształtowania rzeczywistości poprzez skuteczność definicyjną, ekonomiczną i egzystencjalną¹⁰. Pandemia koronawirusa z 2020 roku stanowi naruszenie wszystkich, wyeksponowanych zarówno przez Taylora, jak i Campbella oraz Rakowskiego, podstawowych dla nowoczesności celów – zarówno szeroko pojmowanego bezpieczeństwa (zdrowotnego, społecznego, ekonomicznego), jak również dobrobytu, hedonizmu, a także przekonania o sprawowaniu kontroli nad światem natury poprzez wykorzystanie racjonalnych środków naukowych i technicznych¹¹.

⁶ W Europie poprzednia epidemia, wobec której podejmowano systemowe środki profilaktyczne (takie jak kwarantanna, zawieszenie działania instytucji), miała miejsce w okresie I wojny światowej, w latach 1918-1920. Późniejsze epidemie były zlokalizowane poza systemami zaliczanymi do ponowoczesnych centrów zaawansowanego kapitalizmu, np. Ebola występowała (i nadal występuje na terenie Afryki), wirus MERS występował głównie na terenie Środkowego Wschodu i Arabii Saudyjskiej (*Geographical Distribution of Ebola Virus Disease Cases, DRC and Uganda*; Epidemiological Update: Middle East Respiratory System Coronavirus (MERS-CoV, 2015)).

⁷ Ch. Taylor, *Nowoczesne imaginaria społeczne*, przekł. A. Puchejda, K. Szymaniak, Kraków 2010, s. 24.

⁸ Tamże, s. 144-145.

⁹ C. Campbell, *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*, Palgrave-MacMillan 2018, s. 328.

¹⁰ T. Rakowski, *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy*, Gdańsk 2009, s. 12.

¹¹ Analiza treści informacji prasowych z początku marca 2020 pozwala wyodrębnić takie terminy kluczowe, za pomocą których opisywana była sytuacja rynku ekonomicznego, jak: „paraliż rynków finansowych”, „czarny łabędź światowej ekonomii”, „poważny kryzys gospodarczy”, „«trzęsienie ziemi» dla ekonomii”, „gospodarka rujnowana przez wirus”, „Wielki Kryzys globalnej gospodarki” (por. M. Rabij, *Wielka kwarantanna*, „Tygodnik Powszechny” 2020, 12, s. 15).

Imaginarium jako kategoria społeczno-kulturowa a proces konstruowania reprezentacji traumy w sytuacji pandemii – matryce teoretyczne i ich wykorzystanie w studiach nad epidemią

Studia nad społecznymi wyobrażeniami mają długą tradycję. Początkowo refleksja nad nimi uprawiana była w obrębie myśli filozoficznej, wtórnie została podjęta w dziedzinie nauk społecznych – socjologii, nauk politycznych. Przedmiotem niniejszej części artykułu są komponenty teorii funkcjonujących w obrębie nauk społecznych, które mają, moim zdaniem, zastosowanie w studiach nad społeczno-kulturowymi matrycami przeżywania epidemii.

Jedną z częściej cytowanych matryc teoretycznych dotyczących kategorii imaginarium jest teoria Charlesa Taylora. Definiuje on imaginarium jako treści umożliwiające podejmowanie praktyk społecznych poprzez nadanie im sensu¹². Są to różne sposoby, w jakie

ludzie wyobrażają sobie swoją społeczną egzystencję, jak przystosowują się do innych, jak toczą się sprawy między nimi i bliźnimi” są to także „głębsze normatywne koncepcje i obrazy, leżące u ich podstaw¹³.

Na imaginaria składają się różne treści: wiedza naukowa, obrazy (ikonografia), mity, opowieści, legendy. Są to treści podzielane przez członków danej grupy, jest to „wspólne rozumienie spraw, umożliwiające wspólne praktyki i powstanie poczucia prawomocności”¹⁴. Imaginarium obejmuje oczekiwania, jakie ludzie mają wobec siebie, bazuje ono na podobnym rozumieniu rzeczywistości i sprzyja kolektywnemu podejmowaniu różnego rodzaju praktyk składających się na życie społeczne. Jest to rozumienie rzeczywistości społecznej bazujące zarówno na faktach, pamięci zbiorowej, jak również normach. W ujęciu Charlesa Taylora, na sens porządku moralnego składa się znajomość norm regulujących praktyki społeczne oraz uzasadnienia stymulujące do ich przestrzegania. Imaginarium bazuje także na kwestiach egzystencjalnych, związanych ze sposobem rozumienia własnego ułożenia w określonym kontekście społeczno-kulturowym oraz własnych zobowiązań względem innych¹⁵. Jest rodzajem tła społeczno-kulturowego,

¹² Ch. Taylor, *Nowoczesne imaginaria*, s. 9-10.

¹³ Tamże, s. 37.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Kontekst pandemii wyeksponował m.in., ułożoną w matrycy ekonomicznej, kwestię konfliktu pokoleń. Edwin Bendyk wskazuje na nakładanie się pokoleniowych konfliktów interesów, związanych z zamrażaniem aktywności instytucji, na już wcześniej istniejące w relacji między pokoleniem Baby Boomers i Millenialsów antagonizmy dotyczące np. kwestii ekologii i ochrony środowiska. Bendyk posługuje się metaforą wojny pokoleń, stawiając w finale

na którym dzieje się egzystencja, a w efekcie imaginaria mogą funkcjonować jako niewyartykułowane i nieustrukturyzowane¹⁶, są „mapą społecznej przestrzeni”¹⁷. Zdaniem Taylora, nowoczesne imaginaria bazują na wiedzy politycznej, ekonomicznej, a także na teoriach naukowych¹⁸. Z kolei Andrzej Leder nawiązując do psychoanalitycznego ujęcia Jacquesa Lacana, przytacza pojęcia pola symbolicznego oraz fantazmatu. Pole symboliczne wyraża „sieć relacji pomiędzy symbolami (...) determinującą sensy i działania społeczne, rozpiętą w pewnej etycznej ramie”¹⁹. Z kolei, pojęcie fantazmatu jest rozumiane jako „fundamentalna struktura organizująca podmiot, tak indywidualny, jak i społeczny”²⁰. Odnosi się ono do – uzyskujących wyraz werbalny – wyobrażeń na temat społecznych oczekiwań kierowanych wobec podmiotu zajmującego określoną pozycję społeczną. Zdaniem Ledera, konstrukcje fantazmatyczne składają się na imaginarium²¹.

Odnosząc analizowaną kwestię do problematyki ryzyka, można założyć, że analogicznie sposoby, jakie ludzie wyobrażają je sobie bazują na pojęciach politycznych, ekonomicznych, zdrowotnych i ekologicznych. W społeczeństwie nowoczesnym znaczące dla kształtowania imaginarium społeczno-kulturowego są media. Charles Taylor określa je jako jeden z podstawowych środków transmisji wiedzy w nowoczesnej sferze publicznej. W efekcie przekazywania podobnego zestawu informacji kształtuje się opinia publiczna. Wyraża się ona w podzieleniu przez ludzi rozproszonych na relatywnie dużym obszarze (nie stykających się bezpośrednio) podobnych idei i przekonań. Media są komponentem sfery publicznej, która z kolei stanowi przestrzeń wspólną, są używane w celu kształtowania w jej obrębie struktur wiedzy, przekonań, sugerują preferowane cele, środki ich osiągnięcia, gusty i preferencje. Poprzez transmisje medialne sfera publiczna traci charakter topiczny, nie jest zarezerwowana dla określonej, ograniczonej przestrzeni (umożliwiającej kontakt bezpośredni jej członków), ma charakter nielokalny i metatopiczny. W nowoczesnych, demokratycznych, pluralistycznych społeczeństwach kreują one przestrzeń współlistnienia różnych matryc wiedzy, przekonań i ideologii²². Taylor pisze, że w społeczeństwie nowoczesnym, którego jednym z komponentów jest laicyzacja, podstawową ekspresją sfery publicznej jest wspólnota działania; uczestnicy struktury poprzez wymianę idei zawią-

swojego tekstu pesymistyczną prognozę, że „Prawdziwa wojna pokoleń prawdopodobnie dopiero przed nami” (E. Bandyk, *To idzie młodość*, „Polityka” 2020, 16, s. 12-14).

¹⁶ Ch. Taylor, *Nowoczesne imaginaria*, s. 38-44.

¹⁷ Tamże, s.40.

¹⁸ Por. tamże, s. 45-47.

¹⁹ A. Leder, *Przeżniona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*, Warszawa 2014, s. 12.

²⁰ Tamże, s. 13.

²¹ Tamże, s. 13-15.

²² Ch. Taylor, *Nowoczesne imaginaria*, s. 117-121.

zują umowę społeczną, przyjmują wspólne stanowisko i zobowiązują się do przestrzegania związanych z nim reguł²³.

Zarządzanie imaginariami społecznymi jest wykorzystywane w procesie kreowania reprezentacji traumy społeczno-kulturowej. Można założyć, że sytuacja pandemii spowodowała (w pierwszej, szokowej jej fazie) wystąpienie efektu traumy, rozumianej w ujęciu przyjętym przez Jeffrey'ego Alexandra. Według teorii tego socjologa, jest ona konsekwencją zdarzenia odczuwanego przez członków zbiorowości jako straszne (*horrendous event*)²⁴, niezrozumiałe, a przy tym pozostawiające trwałe konsekwencje w substancji pamięci społecznej oraz tożsamości. Doświadczenie traumy wyznaczane jest przez odczuwanie cierpienia, towarzyszy mu identyfikacja winnych za wystąpienie tegoż stanu oraz odczuwanie solidarności z tymi, których konsekwencje zdarzenia dotknęły. W reprezentowanym przez Jeffrey'ego Alexandra ujęciu socjologicznym trauma jest rozumiana jako konstrukcja społeczna²⁵. Alexander nazywa przestrzeń między wystąpieniem zdarzenia a utworzeniem jego reprezentacji *procesem traumy*. Zaangażowane są w niego kolektywne podmioty werbalizujące nadawane zdarzeniom znaczenia, mogą one dysponować zróżnicowanymi kapitałami społecznymi, a także różnymi motywacjami podejmowanej aktywności. W efekcie, proces kreowania reprezentacji traumy ma charakter performatywny, obejmuje trzy grupy podmiotów: nadawcę, odbiorców oraz sytuację. Nawiązując do teorii przywołanego socjologa, można założyć, że na imaginariu traumy społeczno-kulturowej składają się następujące komponenty: podmioty zbiorowe kreujące narracje dotyczące zdarzenia potencjalnie traumatyzującego, odbiorcy oraz sytuacja i treść narracji obejmujące takie kwestie, jak: natura cierpienia, cechy ofiar, relacja między ofiarami zdarzenia a otoczeniem społeczno-kulturowym; ostatni komponent stanowią cechy podmiotu, któremu przypisywana jest odpowiedzialność za zdarzenie²⁶. Z kolei Kai Erikson w przedstawionym (również socjologicznym) ujęciu traktuje traumę jako efekt naruszenia podstawowych wartości społecznych, co skutkuje destrukcją więzi społecznych oraz atrofią zaufania²⁷.

Dla opisu stanu epidemii w perspektywie ryzyka pomocna jest z kolei teoria Ulricha Becka, nawiązującego do licznych (aktualnych dla kontekstu epidemii koronawirusa) przejawów ryzyka – do kontekstu ekonomicznego

²³ Tamże, s. 133.

²⁴ Funkcjonujące w przestrzeni globalnej społeczno-kulturowe reprezentacje traumy pandemii związane były m.in. z przedstawieniami tworzonych szpitali polowych, przekształcanych na kostnice takich obiektów, jak lodowisko na terenie centrum handlowego Palaco de Hielo oraz port lotniczy w Birmingham (<https://tvn24.pl/swiat/koronawirus-w-hispanii-pandemia-covid-19-w-madrycie-przerobia-lodowisko-na-kostnice-4512288>; <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1464702,koronawirus-w-anglii-lotnisko-w-birmingham.html>).

²⁵ J. Alexander, *Trauma. A Social Theory*, Cambridge – Malden 2018, s. 1-7.

²⁶ Tamże, s. 15-19.

²⁷ K. Erikson, *Everything in It's Path*, New York 1976, s. 153-154.

i współlistniejącego z nim stratyfikacyjnego, ale także eksponuje kontekst ryzyka ekologicznego. Socjolog ten posługując się przykładem katastrofy w Czarnobylu, eksponuje zmianę nowoczesnego paradygmatu postrzegania ryzyka. Od tego momentu, zdaniem Becka, ryzyko w społeczeństwie drugiej nowoczesności jest postrzegane jako dotykające egalitarnie wszystkich znajdujących się w zasięgu działania rozproszonego czynnika, którego nie można odseparować, nie można się od niego odgradzić, a w dodatku jest to czynnik nie poddający się kontroli sensorycznej (w efekcie osoby znajdujące się w zasięgu jego działania są tego nieświadome). Dodatkową cechą katastrofy czarnobylskiej, podobnie jak pandemii, był jej globalny charakter, a konsekwencje nie ograniczały się do obszaru, na którym czynnik zadziałał, ale w szybkim czasie skażenie rozprzestrzeniło się, obejmując obszary sąsiadujące, w tym należące do terytoriów różnych państw. Zasięg i dynamika czynnika ryzyka związanego z awarią elektrowni uzależnione były od czynników naturalnych – pogodowych. Ta kwestia również jest brana pod uwagę w określaniu prognoz rozwoju pandemii; dane empiryczne nie pozwalają jednak w sposób rzetelny zweryfikować hipotezy o korelacji tych dwóch zmiennych. Beck wskazuje na paradoksalne zestawienie nowoczesnych narzędzi, takich jak nauka, infrastruktura, instytucje kontroli społecznej, z zaufaniem w efektywność działania czynnika przypadkowego i związanego z naturą²⁸. Analogiczna sytuacja pojawia się w kontekście epidemii koronawirusa. Narracje transmitowane w mediach składały się na niespójną strukturę treści, z jednej strony wyrażających nadzieję, że nadejście lata i wysokich temperatur powietrza ograniczy rozprzestrzenianie się patogenu, który „najlepiej szerzy się w suchym, zimnym powietrzu (...), przy niskim poziomie wilgotności”²⁹, z drugiej strony – przekaz medialny wskazuje, że „istnieje «zerowa możliwość» tego, że koronawirus zniknie latem”³⁰. Przytaczane w tekstach publikowanych na stronach internetowych informacje w jednym i drugim przypadku budowano na autorytecie naukowców (*włoskiej wirusolog, włoskiej uczoney, włoskich naukowców, eksperci do spraw chorób zakaźnych*, przy czym autorzy informacji niejednokrotnie nie przytaczali nazwisk tych autorytetów, a w efekcie rzetelność informacji była łatwa do zakwestionowania). Jednocześnie narracje te mają charakter spekulatywny³¹; w czołowych czasopismach, takich jak „Nature”, „Lancet” nie przedstawiono żadnych wyników badań

²⁸ U. Beck, *Społeczność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002, s. 11-12.

²⁹ Koronawirus a pogoda. Naukowcy: „Sars-CoV-2 preferuje suche zimne powietrze”. <https://forsal.pl/artykuly/1466053,koronawirus-a-pogoda-klimat-badania-naukowcow-suche-zimne-powietrze.html>

³⁰ Czy letnia pogoda zatrzyma koronawirusa? Włoska wirusolog odpowiada. „Dziennik Gazeta Prawna” 3.04.2020 <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1466716,lato-pogoda-kiedy-minie-koronawirus.html>

³¹ R.M. Anderdon i in., *How Will Country Based Mitigation Measures Influence the Course of the COVID-19 Epidemic?* The Lancet, 2020, 395, s. 933 (w tekście określono, że „W krajach pół-

porównawczych, które pozwalałyby na wyprowadzanie wniosków dotyczących aktywności koronawirusa w różnych warunkach atmosferycznych, a w efekcie – ulokowanie człowieka w kontekście przyrody staje się nacechowane permanentną niepewnością.

Kolejna perspektywa mająca zastosowanie w studiach nad epidemią związana jest z ujęciem postantropocentrycznym. Jako egzemplifikację przywołać można myśl filozoficzną włoskiej filozof Rosi Braidotti. W prezentowanej perspektywie ulokowania człowieka w świecie przyrody eksponuje ona systemową zależność bytów ludzkich i nie-ludzkich (roślin, zwierząt, ale także maszyn, urządzeń informatycznych i sztucznej inteligencji). Jest to ujęcie kwestionujące – w opisie relacji między człowiekiem a światem przyrody – oświeceniową, antropocentryczną antynomię podmiot/przedmiot. Braidotti prezentuje w strukturze swej myśli systemową koncepcję, zgodnie z którą zarówno ludzie, jak i zwierzęta dysponują podmiotowością, która jest jednak płynna, nomadyczna³². Nawiązując do perspektywy humanistyki, można posłużyć się w takim kontekście przedstawioną przez Tadeusza Sławka metaforą u-chodzenia, podczas którego perspektywa ludzka wchodzi w fuzję z perspektywą nie-ludzką, światem natury – zwierząt, ale także mikro-bów, bakterii i wirusów. Autor ten pisze, że nie-ludzkie „moderuje poczynania indywiduum, które tym samym traci swą niezawisłość właściwą bytowi «czysto» ludzkiemu”³³. W efekcie u-chodzenia jednostka dostrzega *własną wątłość* i staje wobec konieczności zredefiniowania relacji między sobą a innymi obiektami otaczającego świata³⁴. Perspektywa ulokowania człowieka w przestrzeni bytów nie-ludzkich dobrze koresponduje z imaginariem wynikającym z narracji przedstawianych przez papieża Franciszka. W wywiadzie przeprowadzonym dla „Commonweal” papież eksponuje alienację człowieka wobec świata przyrody, ale także alienację w relacjach międzyludzkich. Alienacja wobec świata przyrody skutkuje zjawiskami, których egzemplifikacje zawarte są w charakterystyce antropocenu. Z kolei, alienacja w relacjach międzyludzkich wyraża się w zapośredniczeniu ich czynnikiem ekonomicznym (opłacalności, zysku, ograniczenia kosztów) i wystąpieniem ryzyka zdefiniowania statusu ludzi o najniższym kapitale ekonomicznym, kulturowym i społecznym w kategorii uciążliwości, odpadu, baumanowskiego „życia na przemiał”³⁵.

nocnych spekuluje się, że wyższa temperatura powietrza i dystans społeczny osłabia transmisję koronawirusa w lecie”).

³² R. Braidotti, *Po człowieku*, przekł. J. Bednarek, A. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 121-123.

³³ T. Sławek, *U-chodzić*, Katowice 2015, s. 15.

³⁴ Tamże, s. 15-16.

³⁵ A. Ivereigh, *An Interview with Pope Francis. „A Time of Great Uncertainty”*, Commonweal 2020, April 8 <https://www.commonwealmagazine.org/time-great-uncertainty> Krytyka nowoczesnej fascynacji zdominowania natury przez człowieka, ulokowana w socjologicznej re-

Imaginaria epidemii w teorii naukowej a ich reprezentacje w publicystyce

Matrycę teoretyczną, na której bazuję w niniejszej części artykułu stanowią prace Susan Sontag oraz Philipa Stronga. Analizę uzupełniam odniesieniem do imaginarium kwarantanny.

Susan Sontag przedstawiając społeczno-kulturowe imaginaria dotyczące choroby, pisze, że jej epidemiczne formy w społecznym wyobrażeniu stanowią metaforę zamętu społecznego i klęski zbiorowej, stanu „wrogię religii, moralności i porządkowi publicznemu”. Przytoczonemu wyobrażeniu towarzyszy traktowanie choroby jako kary³⁶. W takim też nurcie ulokowane są niektóre transmitowane w przestrzeni publicznej wyobrażenia dotyczące winy za wystąpienie stanu epidemii. W identyfikacji czynników stanowiących przyczynę pandemii wyróżnić można nurt pozytywistyczny, następnie reprezentowany przez Rossi Braidotti nurt postantropocentryczny oraz nurt metafizyczny. W nurcie pozytywistycznym konstruowane hipotezy oraz uzasadnienia bazują na metaanalizie przypadków epidemii i pandemii, identyfikowaniu podobieństw i różnic między okolicznościami ich występowania i cechami przebiegu, prognozowaniu przyszłego ryzyka wystąpienia zjawisk podobnych oraz określaniu strategii profilaktycznych³⁷. W kontekście nurtu postantropocentrycznego pandemia jest traktowana jako konsekwencja zaniedbań dotyczących ochrony dzikiej przyrody oraz przedmiotowego traktowania jej przez człowieka³⁸. W nurcie metafizycznym pandemia stanowi konsekwencję zaburzenia porządku świata w wymiarze dobra i zła, powinności i zakazów, konsekwencję złamania tabu lub

fleksji Ulricha Becka i filozoficznej myśli Rosi Braidotti oraz Tadeusza Ślawka, a także katolickiej nauce społecznej papieża Franciszka, nie ma już współcześnie charakteru niszowego czy zarezerwowanego dla hermetycznego dyskursu naukowego, ale uzyskuje status powszechny, m.in. w tekstach popularnych i publicystyce. Mario Vargas Llosa w wywiadzie dla „Gazety Wyborczej” mówi: „Wydaje nam się, że wraz z postęпом i nowoczesnością zdominowaliśmy przyrodę. Ale tak nie jest! (...) Żadne państwo nie było przygotowane na takiego typu wyzwanie. Pokazuje to, jak względny jest postęп, jak niebezpieczna jest ta pewność siebie” (J. Cruz, *Mario Vargas Llosa: Panujemy nad przyrodą? To groźne złudzenie*. „Gazeta Wyborcza” 2020, 18 kwietnia).

³⁶ S. Sontag, *Choroba jako metafora. AIDS i jego metafory*, Warszawa 1991, s. 62-63.

³⁷ P.L. Pike, K.E. Saylor, J.N. Fair i in., *The Origin and Prevention of Pandemics*, Clinical Infectious Diseases, 2010, 15.

³⁸ Zob. np. P. Singer, P. Cavalieri, *Źródłem COVID-19 jest przemoc wobec zwierząt*, „Krytyka Polityczna” 5 marca 2020 <https://krytykapolityczna.pl/swiat/covid-19-jest-skutkiem-przemocy-wobec-zwierzat-singer/>; R. Jurszo, „Woda z krwią, rybimi łuskami i kurzymi flakami”. „Mokre targi” to wylegarnia korona – i innych wirusów, „OKO Press” 22 marca 2020 <https://oko.press/woda-z-krwia-rybimi-luskami-i-kurzymi-flakami-mokre-targi-to-wylegarnie-korona-i-innych-wirusow/>

też w nurcie religijnym jest karą, którą Bóg wymierza ludziom w odpowiedzi na ich grzeszność³⁹.

Podobnie jak Susan Sontag, również Philip Strong wskazuje na niekorzystne oddziaływanie klimatu epidemii na porządek społeczny. Wymienia towarzyszące epidemii takie afekty, jak strach i panika oraz zjawiska stygmatyzacji i moralizowania⁴⁰. Nawiązując do perspektywy psychologii społecznej i socjologii, Strong stwierdza, że w wymiarze społeczno-kulturowym epidemię można analizować przez pryzmat trzech komponentów: strachu, poszukiwania wyjaśnień i moralizowania oraz działania. Zatem, jest to perspektywa łącząca aspekt afektywny, poznawczy – związany z matrycą imaginariów społecznych i opinii publicznej oraz aktywnością. Strong zakłada, że podobnie jak każdy w sytuacji epidemii jest narażony na ryzyko zakażenia (bakterią, wirusem), tak w wymiarze psychospołecznym każdy jest narażony na doznanie afektu strachu, wszyscy uczestnicy struktury społecznej poszukują też strategii adaptacyjnych i ułożonych w nich działań. Strong wskazuje, że epidemia jest sytuacją nietypową, wymagającą wdrożenia w przestrzeń społecznych schematów działań nowych rozwiązań⁴¹. Ponadto, jest to sytuacja nacechowana niepewnością, charakteryzująca się kondensacją niespójnych, a także sprzecznych informacji, dezorientacja występuje przy tym nie tylko na poziomie indywidualnym, ale także kolektywnym⁴². Dominujący w sytuacji epidemii afekt strachu generuje nastawienia o charakterze podejrzliwości (inni traktowani są jako podejrzani nosiciele wirusa/bakterii, od których można się zarazić)⁴³. Strach wzmacniany jest świadomością istnienia licznych, trudnych do kontrolowania dróg zakażenia, takich jak ekspozycja na wydzieliny ciała osoby zakażonej, dotykanie przedmiotów, z którymi miała ona kontakt. W efekcie całe otoczenie człowieka, włączając w to ludzi, zwierzęta i przedmioty nieożywione, mogą stać się potencjalnym źródłem zakażenia⁴⁴.

³⁹ Teolog i psychoterapeuta Jacek Prusak stwierdza w wywiadzie dla „Newsweeka”, że postreganie epidemii w kategoriach apokaliptycznych oraz algorytmu „Bóg jest sędzią sprawiedliwym, który za dobro wynagradza, a za zło karze” jest wskaźnikiem zniekształconej religijności, fatalizmu oraz deficytu wewnętrznego poczucia kontroli. Taka konfiguracja parametrów, zdaniem Jacka Prusaka, może także skłaniać do uznawania jako zasadne teorii spiskowych (J. Prusak, R. Kim, *Sami ze sobą*, „Newsweek” 2020, 21, s. 20).

⁴⁰ P. Strong, *Epidemic Psychology: A Model*, *Sociology of Health and Illness*, 1990, 12, 3, s. 249.

⁴¹ Tamże, s. 251.

⁴² Tamże, s. 254.

⁴³ Transmitowana w mediach wiedza dotycząca możliwości zarażenia się koronawirusem sugeruje, że każdy może być potencjalnym nosicielem bezobjawowym, a w efekcie – każdy jest *podejrzany* (zob. np. ulokowany w mediach materiał: *Coraz więcej dowodów, że koronawirusem zakażają ludzie bez objawów*, TVP Info 02.04.2020 <https://www.tvp.info/47387880/coraz-wiecej-dowodow-ze-koronawirusem-zakazaja-ludzie-bez-objawow>)

⁴⁴ Analiza transmitowanych w mediach (m.in. w stacji TVN audycja *Koronawirus Raport*) treści wskazuje na doświadczanie przez ludzi lęków związanych ze źródłem zakażenia. W okresie pandemii media umożliwiały zadawanie przez widzów pytań, na które następnie odpowia-

Strach i podejrzliwość kreują ryzyko uruchomienia mechanizmu stygmatyzacji osób zakażonych, określanych jako grupy ryzyka, oraz osób, które się z nimi zetknęły. Stygmatyzacja uzyskuje, zdaniem Stronga, ekspresję w unikaniu, segregacji, a w skrajnych sytuacjach w przemocy (w tym w pogromach). W wymiarze behawioralnym polityka społeczna i zdrowotna wdrażana, a następnie realizowana w sytuacji epidemii implikuje ograniczenia w różnych przestrzeniach aktywności populacji: edukacji, aktywności zawodowej, konsumpcji, przemieszczania się i tym podobnych⁴⁵. Sytuacja epidemii może wzmacniać tendencje fundamentalistyczne i radykalne (tak w wymiarze religijnym, jak również politycznym). Wreszcie, Strong wskazuje na ryzyko wystąpienia konsekwencji systemowych w postaci atrofii więzi społecznych (osłabienia zaufania, wzmocnienia podejrzliwości). Są to konsekwencje szczególnie niekorzystne w sytuacji kryzysowej, kiedy zaufanie społeczne i kapitał społeczny są znaczącym warunkiem zaspokojenia potrzeb indywidualnych (np. w wymiarze zaufania horyzontalnego korzystania z pomocy wolontariuszy, zaufanie, że inni przestrzegają zasad kwarantanny i podstaw higieny) oraz unikania czynników ryzyka (w wymiarze wertykalnym – zaufanie wobec decyzji władz i przestrzegania zasad kwarantanny, izolacji, zachowywania dystansu społecznego). Biorąc pod uwagę kwestie odnoszące się do odpowiedzialności społecznej, służebności, wiarygodności (w tym prawdziwości), co wyrażało się w medialnie promowanym hasle *Nie kłam medyka*), wart wyodrębnienia jest także etyczny komponent sytuacji epidemicznej⁴⁶. Obecnie nie ma jeszcze dostępnych, poddanych procedurze recenzyjnej wyników badań dotyczących wartości, jakie przyjmuje i będzie przyjmowało zaufanie społeczne w wymiarach wertykalnym i horyzontalnym w poszczególnych społeczeństwach⁴⁷. Z kolei, różnice między okolicznościami kryzysu

dali specjaliści z określonych dyscyplin (głównie z obszaru medycyny i prawa). Widzowie pytali m.in. o możliwość zakażenia poprzez kontakt ze zwierzętami domowymi, pytali: czy można zarazić się poprzez spożywanie warzyw i owoców, czy wirus może być przenoszony przez komary, czy można zarazić się poprzez wydychany przez osobę zakażoną dym papierosowy. Na przedmiotową kwestię zwraca uwagę w analizie dotyczącej społeczno-kulturowych zjawisk towarzyszących pandemii Philip Strong (P. Strong, *Epidemic Psychology*, s. 253).

⁴⁵ Tamże, s. 254-255.

⁴⁶ Egzemplifikacją jest tekst Piotra Sikory: „Rozprzestrzeniająca się epidemia postawiła przed nami nie tylko problemy zdrowotne czy gospodarcze. Staje się także wyzwaniem moralnym, a nawet egzystencjalnym. Staje przed każdą i każdym z nas pytanie, czy swoim zachowaniem nie narażamy innych na utratę zdrowia (a może i życia). Z drugiej strony pojawia się pokusa traktowania drugiego człowieka nie jako bliźniego, z którym wspólnie trzeba przejść trudną sytuację, lecz jako potencjalne zagrożenie – nie jako człowieka, tylko ewentualne źródło zarazków” (P. Sikora, *Wspólnota leczy*, „Tygodnik Powszechny” 2020, 12, s. 38)

⁴⁷ W przestrzeni medialnej podejmowany był dyskurs dotyczący zakresu odpowiedzialności poszczególnych podmiotów politycznych (z poziomu lokalnego, państw narodowych oraz struktur ponadnarodowych – Unii Europejskiej) za rozwiązywanie kwestii związanych z epidemią. W kontekście kryzysu eksponowane były kwestie solidarności międzynarodowej.

ekonomicznego z roku 2008 a kryzysem epidemicznym roku 2020 utrudniają dokonywanie uogólnień. Można stawiać hipotezę, że zaufanie w wymiarze wertykalnym uzależnione będzie od oceny skuteczności zapobiegania przez rządzących konsekwencjom pandemii (ograniczenie skali zakażeń, umieralności w wyniku COVID-19), oceny dostępności do zasobów będących wskaźnikiem jakości życia (konsumpcji, opieki zdrowotnej, dobrej jakości edukacji, pomocy socjalnej itp.), oceny sprawiedliwości dystrybucji zasobów kompensujących ekonomiczne skutki kryzysu będącego efektem pandemii.

Typową strategią profilaktyczną, mającą na celu zahamowanie dynamiki rozprzestrzeniania się epidemii, jest kwarantanna. W narracjach podejmowanych poza kontekstem epidemicznym pojęcie to pojawia się rzadko. Eugenia Tognotti w ułokowanej w paradygmacie studiów historycznych analizie dotyczącej kwarantanny wskazuje, że termin ten, etymologicznie pochodzący od włoskiego określenia *quaranta*, oznacza obowiązkowy środek izolacji ludzi, zwierząt lub przedmiotów, które mogły być wyeksponowane na obiekt będący nośnikiem choroby zakaźnej (osobę, środowisko, zwierzę, przedmiot). Tognotti stwierdza, że od XIV wieku kwarantanna (po raz pierwszy wdrożona w 1377 r. w Dubrowniku) jest jedną z podstawowych strategii systemowej kontroli chorób zakaźnych, w odniesieniu do których medycyna nie oferuje skutecznych środków medycznych (a współcześnie także szczepionek). Bazując na medycznej myśli Hipokratesa, teorii liczb Pitagorasa, a także na symbolice biblijnej, XIV-wieczna kwarantanna trwała 40 dni. W XVII wieku praktyka izolacji była wprowadzana na kolejnych obszarach, na których występowało rozprzestrzenianie chorób zakaźnych – w Anglii, Francji, Ameryce. W XIX wieku kwarantanna była wprowadzana w odpowiedzi na rozprzestrzenianie się cholery. Kwarantanna obejmowała między innymi praktyki związane z izolowaniem osób, które podróżowały na obszary, gdzie występowały zakażenia lub miały kontakt z zakażonymi. Chorzy byli umieszczani w specjalnych, odizolowanych szpitalach (*lazarettos*), prostytutkom i żebrakom zabroniono przemieszczania się. Upowszechniona już w tym czasie świadomość praw obywatelskich w konfrontacji z ograniczeniem swobód skutkowałą krytyką rozwiązań prewencyjnych, jak również zamieszkami. Izolacja była stosowana jako strategia profilaktyczna także w XX wieku. Podczas pandemii grypy w latach 1918-1919 w wielu miastach Europy zawieszono aktywność szkół, kościołów, teatrów oraz zakazano zgromadzeń, a lekarze zalecali społeczne dystansowanie się i zachowywanie higieny⁴⁸.

Kwarantanna jest istotnym komponentem ułokowanym w doświadczeniu pandemii COVID-19. Wyeksponowane są w tym przypadku różnicowa-

⁴⁸ E. Tognotti, *Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A, Emerging Infectious Disease*, 2013, 19, 2, s. 254-257.

ne kwestie obejmujące spektrum od globalnych ograniczeń w przemieszczaniu się i wymianie handlowej, poprzez mezospołeczne odizolowanie miast, po mikrospołeczny wymiar doświadczenia izolacji gospodarstw domowych. Ulokowane w imaginarium kwarantanny opisy emocji dotyczą: poczucia zagrożenia, lęku, frustracji, deprywacji (dotyczącej skrajnych doświadczeń: z jednej strony ograniczenia kontaktów społecznych, z drugiej – ich nadmiaru, ograniczenia intymności)⁴⁹.

Analizując imaginarium dotyczące danego wycinka rzeczywistości, istotne jest zwrócenie uwagi na role i statusy przypisywane jego uczestnikom. Jednym z ważniejszych aktorów rzeczywistości pandemicznej są osoby funkcjonujące w rolach identyfikowanych z dostępem do środków i narzędzi (wiedzy, kompetencji, urządzeń i infrastruktury medycznej) umożliwiających udzielanie pomocy chorym. W przestrzeni społecznego imaginarium byli oni prezentowani jako bohaterowie, superbohaterowie, święci⁵⁰. Jednocześnie jednak takiej narracji towarzyszyły zachowania stygmatyzacyjne (pracownicy służby zdrowia traktowani byli wtedy jako potencjalnie zakażeni, nosiciele)⁵¹. Występowały przy tym strategie związane z nadawaniem statusu koźła ofiarnego, odpowiedzialnego za wystąpienie epidemii lub jej ekspansję⁵². Role reprezentantów służb pomocowych okazały się ulokowane w polu silnej

⁴⁹ Z kolei, w wymiarze makrospołecznym kwarantanna była przedstawiana jako czynnik ryzyka pogłębienia kryzysu „Pewne jest, że za sprawą Wielkiej Kwarantanny na horyzoncie majaczy widmo Wielkiego Kryzysu zglobalizowanej gospodarki opartej na swobodnym przepływie ludzi, kapitału i towarów” (M. Rabij, *Wielka kwarantanna*, s. 15).

⁵⁰ Papież Franciszek w wywiadzie dla „Commonweal” określa lekarzy, wolontariuszy, siostry zakonne, księży, pracowników sklepów z artykułami pierwszej potrzeby jako świętych mieszkających „drzwi bok” i bohaterów, umożliwiających z narażeniem zdrowia i życia funkcjonowanie społeczeństwa. Realizowanie dyspozycji owych świętych/bohaterów jest, zdaniem papieża, przyczynianiem się do nastąpienia „cudu dla dobra wszystkich” (A. Iverigh, *An Interview with Pope Francis*).

⁵¹ Przykładem jest, sygnalizowany w mediach, przypadek reakcji pracownika przedszkola, wyrażającego obawy przed przyjęciem teczki z dokumentami dziecka lekarza (A. Gmiterek-Zabłocka, „Oklaski, skandowanie dziękujemy” to chyba bardziej pomaga klaszczącym niż oklaskiwanym. Radio TOK FM 18.04.2020 https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103085,25875745,lekarz-z-wojskowego-instytutu-medycznego-wylaczam-konto-na.html?utm_source=facebook.com&utm_medium=SM&utm_campaign=FB_Gazeta; K. Kaczorowska, P. Reszka, *Trędowaci*, „Polityka” 2020, 18, s. 13-15).

⁵² Zjawisko to pojawiło się także w kontekście pandemii koronawirusa; media donosiły o zdarzeniach, gdzie ofiarami przemocy były osoby pochodzące z Azji, osoby zakażone lub też członkowie ich rodzin (por. E. Furtak, *Nienawiść w czasach zarazy*. „Podczas epidemii dżumy ludzie też szukali koźła ofiarnego”, „Gazeta Wyborcza” 25.03.2020 <https://bielskobiola.wyborcza.pl/bielskobiola/7,88025,25818885,nienawisc-w-czasach-zarazy-podczas-epidemii-dzumy-ludzie-tez.html>; M. Bednarek, *W Zawierciu afera. Pod domami ustawiono kosze na śmieci z napisem „Covid-19”*, „Gazeta Wyborcza”, 29 kwietnia 2020, <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35063,25908557,pod-domami-ustawili-kosze-na-smieci-z-napisem-covid-19-wybuchla.html>).

ambiwalencji. Na stygmatyzację były narażone także osoby zakażone koronawirusem, jak również członkowie ich rodzin. Z kolei, społeczną odpowiedzią na tego typu reakcje była kampania profilaktyczna „Stop stygmatyzacji”⁵³.

Kolejny kierunek interpretacyjny kontekstu pandemii dotyczy matrycy kreowanej wiedzy⁵⁴. Analizy naukowe podejmowane w odniesieniu do pandemii koronawirusa obejmują kwestie medyczne, epidemiologiczne (których efektem jest polityka społeczna i zdrowotna mająca na celu ograniczanie dynamiki zakażeń w populacji poprzez takie działania, jak przymusowa kwarantanna, ograniczanie liczby i częstości kontaktów społecznych, edukacja społeczna aby przekazać wiedzę na temat dróg przenoszenia wirusa oraz modelowania kompetencji profilaktycznych w celu unikania czynników ryzyka zakażeń), jak również będące przedmiotem badań odnoszących się do ekonomii, psychologii, socjologii⁵⁵. W nurcie dominującym transmitowane w mediach narracje charakteryzowały się spójnością przekazywanej wiedzy dotyczącej kontekstualnego ułożenia pandemii, jej konsekwencji oraz strategii profilaktycznych. Na obrzeżach nurtu dominującego pojawiały się jednak narracje zawierające treści bazujące na teoriach spiskowych lub antagonistycznych wobec uznanych zaleceń profilaktycznych⁵⁶. Dyrektor generalny Światowej Organizacji Zdrowia Tedros Abhanom Gebreyesus oraz wiceprezydent Tencet Healthcare, a także reprezentant WHO Alex Ng podkreślają niekorzystne konsekwencje wynikające z licznego nagromadzenia informacji transmitowanych przez media (zwłaszcza Internet⁵⁷), a jednocześnie ekspoz-

⁵³ <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,25888241,dziecka-pielegniarki-nie-przyjeto-do-przedszkola-piekarz-odmowil.html>

⁵⁴ Jak przedstawiono w tekście opublikowanym w „Nature”, od 12 do 24 marca 2020 r. tylko w języku angielskim opublikowano 900 artykułów odnoszących się do problematyki pandemii (Coronavirus pandemics: „Nature’s” pledge to you. „Nature” 2020, 579, s. 471-472.

⁵⁵ Por. tamże.

⁵⁶ W Polsce tego typu narracje dotyczyły m.in. kwestii praktyk religijnych. Były one ułożone na obrzeżach nurtu dominującego i towarzyszyły im narracje demaskujące błędy myślenia teologicznego oraz szkodliwość z punktu widzenia oficjalnie zalecanych (a w niektórych przypadkach egzekwowanych rozwiązaniami systemowymi) strategii profilaktycznych. Zob. np. J. Prusak, *Nie każda trwoga prowadzi do Boga*, „Tygodnik Powszechny” 2020, 13.

⁵⁷ T.A. Gebreyesus odniósł się zwłaszcza do teorii spiskowych, zakładających, że koronawirus to rodzaj broni biologicznej lub środek służący depopulacji. Kwestia teorii spiskowych dotyczących pandemii COVID-19 rozważana była także w publicystyce. W analizowanych tekstach autorzy podejmowali próbę wyjaśniania ich etiologii oraz wskazywania niekorzystnych (zarówno ze społecznego, jak również indywidualnego punktu widzenia) konsekwencji (T.A. Gebreyesus, A. Ng, *Coronavirus: how the WHO is leading the social media fight against misinformation*, „South China Morning Post” 2020, 13 luty <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3050080/coronavirus-how-who-leading-social-media-fight-against>). Problematyka teorii spiskowych funkcjonujących w społecznej przestrzeni wiedzy w odniesieniu do zjawiska pandemii podejmowana była także w publicystyce (zob. np. D. Karpiuk, M. Bilewicz, *To musi być spisek*, „Newsweek” 2020, 22, s. 22-23; A. Krzemiński, *Spis spisków*, „Polityka” 2020, 18, s. 62-64). W tekstach publicystycznych realizowany był głównie cel wyjaśniania poprzez

nują znaczenie kompetencji dokonywania krytycznej analizy treści (w tym nierozpowszechniania, np. poprzez udostępnianie w mediach społecznościowych treści nie mających ułożenia w rzetelnych i wiarygodnych danych). Gebreyesus i Ng na określenie tego zjawiska posłużyli się terminem „infodemii”, wskazując na efekt wyrażający się w utrwalaniu dezorientacji, stanu paniki, osłabianiu zaufania społecznego, kiedy podstawowe znaczenie ma szybkie opanowanie sytuacji kryzysowej oraz wzmocnienie systemów wsparcia. Eksperti reprezentujący WHO przeciwdziałając ryzyku uzyskiwania w kreowaniu imaginariów społecznego dominacji przez matryce wiedzy odwołujące się do teorii spiskowych, mitów oraz pseudonauki, podjęli współpracę z mediami (zarówno tradycyjnymi, np. wydawcami prasy), jak również z podmiotami obsługującymi internetową wyszukiwarkę Google. Celem współpracy jest transmisja rzetelnej wiedzy, zgodnej z aktualnymi danymi medycznymi do jak najszerzej grupy odbiorców⁵⁸.

Podsumowanie

Teorie zawierające komponenty służące analizie społeczno-kulturowego ułożenia epidemii, to między innymi socjologiczna teoria epidemii Philipa Stronga, teoria ryzyka Ulricha Becka, teoria traumy społeczno-kulturowej Jeffreya Alexandra, a w nurcie humanistycznym – myśl Susan Sontag i postantropocentryczna myśl Rosi Braidotti. Pomocne w studiowaniu przedmiotowego zjawiska jest odniesienie do koncepcji imaginariów w ujęciu Charlesa Taylora. W nawiązaniu do tej ostatniej, kontekst epidemii można opisać jako stanowiący naruszenie wszystkich ułożonych w nowoczesnym i ponowoczesnym imaginariów wartości: bezpieczeństwa, zdrowia, hedonizmu, konsumpcji, samorealizacji poprzez relacje z innymi ludźmi oraz sprawowania kontroli. Jest to kontekst modyfikujący kulturę, przekonania, sposoby funkcjonowania instytucji i style życia⁵⁹. Pandemia COVID-19 przedstawiana jest w dyskursie popularnym jako efekt ryzyka (najczęściej jako efekt zaniedbywania podstawowych reguł sanitarnych

odniesienie do wiedzy naukowej (psychologicznej i socjologicznej) etiologii przekonań o ich słuszności, a także przedstawiano ich ułożenia w kontekście różnych historycznych zdarzeń o statusie wyjątkowości.

⁵⁸ T.A. Gebreyesus, A. Ng, *Coronavirus: how the WHO is leading the social media*. W Polsce w okresie ogłoszenia epidemii wpisanie do wyszukiwarki Google jakiegokolwiek hasła ułożonego w matrycy zdrowie/medycyna skutkowało wyświetleniem na pierwszej pozycji „Alertu dotyczącego COVID-19”, wraz z komunikatem „Jeśli czujesz się źle, postępuj zgodnie z zaleceniami lokalnych urzędów ds. ochrony zdrowia” i załączonymi linkami do strony WHO oraz Ministerstwa Zdrowia.

⁵⁹ M. Seeger, T.L. Sellnow, *Narratives of Crisis. Telling Stories of Ruin and Renewal*, Stanford 2016, s. 5.

w handlu żywymi zwierzętami), a także jako czynnik generujący ryzyko (egzystencjalne, zdrowotne, ekonomiczne, społeczne, polityczne). Jednocześnie konstruowaniu społecznych matryc wiedzy dotyczącej pandemii (jej przyczyn, zapobiegania zakażeniu, prognoz trwania i konsekwencji) towarzyszy silna ambiwalencja. Główną rolę w kreowaniu systemu wiedzy odgrywa medycyna oraz mikrobiologia. Nowość eksplorowanego zjawiska uniemożliwia jednak konstruowanie ugruntowanego na dowodach systemu wiedzy, w wielu obszarach zaleceń profilaktycznych. Najbardziej istotne z punktu widzenia organizacji życia codziennego opierały się (i nadal opierają) na hipotezach. Efektem jest ulokowanie populacji w długotrwałym kontekście społeczno-kulturowym nacechowanym niepewnością, co z kolei tworzy przestrzeń sprzyjającą uzyskiwaniu popularności przez teorie spiskowe, postawy denialistyczne oraz krytykowane przez teologów wyjaśnień przyczyn pandemii ulokowanych w matrycy punitywnej religijności (odwołujących się do winy, grzeszności i kary).

Medialny dyskurs dotyczący kwestii związanych z pandemią charakteryzowała fragmentaryzacja. Wskazywano różne przyczyny jej wystąpienia, wśród których wyróżniają się narracje postantropocentryczne, epidemiologiczne, metafizyczne oraz spiskowe. Można założyć tezę, że największa monolityczność zauważana była w obrębie narracji dotyczących konsekwencji epidemii, opisywanych jako jednoznacznie naruszające wszelkie wartości ulokowane w imaginariu nowoczesnym, takie jak bezpieczeństwo (zdrowotne, ekonomiczne, egzystencjalne), hedonizm, dobrobyt. Niemniej jednak i w tym przypadku wskazywane były (aczkolwiek rzadko, marginalnie) potencjalne korzyści określane jako spowolnienie tempa życia codziennego oraz zogniskowanie uwagi na relacjach.

Kontekst pandemii sprowokował dyskusje dotyczące zobowiązań społecznych obejmujących wszystkie poziomy – makrospołeczny, mezospołeczny, mikrospołeczny. Wyeksponował kwestie dotyczące solidarności globalnej (ogniskując uwagę na kwestii dysproporcji w ulokowaniu zasobów oraz ponoszonego ryzyka) oraz regionalnej, jak również sprowokował zwrócenie uwagi na kwestie dotyczące relacji międzypokoleniowych i związaną z nią solidarność.

Doświadczenie pandemii koronawirusa zmodyfikowało system kodów kulturowych. W przestrzeni kultury przywołane zostały marginalne dotychczas kody (związane z takimi przedmiotami i praktykami, jak: *zaraza, kwaryntanna, maska*⁶⁰). Zmodyfikowane zostały także matryce interakcji społecznych, podporządkowane regule *izolacji* oraz zapośredniczeniem relacji narzędzia-

⁶⁰ Zob. P. Bravo, *Państwo w czasach zarazy. Gdzie leży granica między rozsądną profilaktyką a paniką*. „Tygodnik Powszechny” 2020, s. 6-7; Z. Mikołajko, *Król wobec koronawirusa nagle stał się mały i śmieszny. Stroi groźne miny, uciekając się do restrykcji i plemiennych obwarowań*, „Gazeta

mi zdalnymi. W przestrzeni interakcji zauważalne były, nacechowane silną ambiwalencją, tendencje obejmujące dymensję od ekspresyjnych przejawów afirmacji (np. akcje oklaskiwania personelu medycznego na balkonach, zbiórki pieniężne na zakup środków profilaktycznych, akcja *Posiłek dla medyka*), po bazującą na lęku przed zarażeniem stygmatyzację (np. wywieranie presji na zmianę miejsca zamieszkania przez przedstawicieli personelu medycznego, odmowa przyjęcia dziecka lekarza do przedszkola, uszkodzenie mienia przedstawicieli personelu medycznego). Biorąc pod uwagę konsekwencje sytuacji powodujących traumę społeczno-kulturową lub anomię, można stawiać hipotezę, że pandemia kreuje ryzyko atrofii zaufania społecznego (w wymiarze wertykalnym i horyzontalnym). Dotychczas nie opublikowano jeszcze wyników badań dotyczących tej kwestii, a potencjalna korelacja tych dwóch zjawisk nie jest oczywista.

Jedną z podstawowych praktyk towarzyszących sytuacji epidemii/pandemii jest kwarantanna oraz społeczna izolacja. Geneza jej stosowania w podobnych sytuacjach jest odległa, jednak społeczno-kulturowe ułożenie nowoczesności istotnie ją modyfikuje. W efekcie, o ile kwarantanna, do której zobowiązane zostały osoby zakażone oraz mające bezpośredni kontakt z zakażonymi (w przypadku kwarantanny prewencyjnej), nie budziła kontrowersji społecznych, o tyle postawy wobec izolacji cechowała ambiwalencja, będąca pochodną odniesienia do racji epidemiologicznych oraz praw człowieka (dotyczących przemieszczania się, gromadzenia, podejmowania praktyk religijnych).

Zarysowany w niniejszym artykule jedynie pobieżnie obszar zainteresowań wydaje się być matrycą określającą przestrzeń pogłębionych studiów, zogniskowanych na poszczególnych cząstkowych aspektach rzeczywistości pandemicznej i postpandemicznej. Można przewidywać, że badania podejmowane nad przedmiotowym obszarem umożliwią dokonanie holistycznego opisu procesów i zjawisk społeczno-kulturowych zachodzących w rzeczywistości epidemicznej społeczeństwa późnonowoczesnego.

BIBLIOGRAFIA

- Alexander J., *Trauma. A Social Theory*, Polity Press, Cambridge – Malden 2018.
- Anderdon R.M., Heesterbeek H., Klinkenberg D., Hollingsworth T., *How Will Country Based Mitigation Measures Influence the Course of the COVID-19 Epidemic?*, *The Lancet*, 2020, 395.
- Beck U., *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2002.

- Bednarek M., *W Zawierciu afera. Pod domami ustawiono kosze na śmieci z napisem „Covid-19”*, „Gazeta Wyborcza”, 29 kwietnia 2020, <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35063,25908557,pod-domami-ustawili-kosze-na-smieci-z-napisem-covid-19-wybuchla.html>
- Braidotti R., *Po człowieku*, przekł. J. Bednarek, A. Kowalczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Bravo P., *Państwo w czasach zarazy. Gdzie leży granica między rozsądną profilaktyką a paniką*. „Tygodnik Powszechny” 2020.
- Campbell C., *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*, Palgrave-MacMillan 2018.
- Coraz więcej dowodów, że koronawirusem zakażają ludzie bez objawów, TVP Info 02.04.2020 <https://www.tvp.info/47387880/coraz-wiecej-dowodow-ze-koronawirusem-zakazaja-ludzie-bez-objawow>
- Coronavirus pandemics: „Nature’s” pledge to you, Nature, 2020, 579.
- Cruz J., Mario Vargas Llosa: Panujemy nad przyrodą? To groźne złudzenie, „Gazeta Wyborcza” 18 kwietnia 2020.
- Czy letnia pogoda zatrzyma koronawirusa? Włoska wirusolog odpowiada. „Dziennik Gazeta Prawna” 3.04.2020 <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1466716,lato-pogoda-kiedy-minie-koronawirus.html>
- Dingwall R., Hoffman L.M., Staniland K., *Introduction: Why a Sociology of Pandemics?* Sociology of Health and Illness, 2012 2, 35.
- Dudała J., *Koronawirus a woda święcona*, „Gość Niedzielny”, 2020.
- Dziecka pielęgniarki nie przyjęto do przedszkola, piekarz odmówił obsługiwanie medyków. Ruszyła kampania „Stop stygmatyzacji”, „Gazeta Wyborcza” 23 kwietnia 2020.
- Epidemiological Update: Middle East Respiratory System Coronavirus (MERS-CoV), 2015) 21 Jul 2015 <https://www.ecdc.europa.eu/en/news-events/epidemiological-update-middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-mers-cov-21-july>
- Erikson K., *Everything in It’s Path*, Simon and Schuster, New York 1976.
- Furtak E., *Nienawiść w czasach zarazy. „Podczas epidemii dżumy ludzie też szukali kozła ofiarnego”* „Gazeta Wyborcza” 25.03.2020 <https://bielskobiola.wyborcza.pl/bielskobiola/7,88025,25818885,nienawisc-w-czasach-zarazy-podczas-epidemii-dzummy-ludzie-tez.html>
- Gebreyesus T.A., Ng A., *Coronavirus: how the WHO is leading the social media fight against misinformation*, „South China Morning Post” 2020, 13 luty <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3050080/coronavirus-how-who-leading-social-media-fight-against>
- Geographical Distribution of Ebola Virus Disease Cases, DRC and Uganda <https://www.ecdc.europa.eu/en/all-topics-z/ebola-and-marburg-fevers/threats-and-outbreaks/ebola-outbreak-DRC-geographical-distribution>
- Gmiterek-Zabłocka A., „Oklaski, skandowanie dziękujemy” to chyba bardziej pomaga klaszczącym niż oklaskiwanym. Radio TOK FM 18.04.2020 https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103085,25875745,lekarz-z-wojskowego-instytutu-medycznego-wylaczam-konto-na.html?utm_source=facebook.com&utm_medium=SM&utm_campaign=FB_Gazeta
- Habermas J., *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, przekł. W. Lipnik, M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Holshue M.L., DeBolt Ch., Libdquist S., i in., *First Case of 2019 Novel Coronavirus in the United States*, The New England Journal of Medicine, 2020, March 5. <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,25888241,dziecka-pielegniarki-nie-przyjeto-do-przedszkola-piekarz-odmowil.html>

- <https://www.gosc.pl/doc/6216709.Koronawirus-i-woda-swiecona>
- Iveteigh A., *An Interview with Pope Francis. „A Time of Great Uncertainty”*, Commonweal 2020, April 8 <https://www.commonwealmagazine.org/time-great-uncertainty>
- Jurszo R., „Woda z krwią, rybimi łuskami i kurzymi flakami”. „Mokre targi” to wylegarnia korona – i innych wirusów, „OKO Press” 22 marca 2020 <https://oko.press/woda-z-krwia-rybimi-luskami-i-kurzymi-flakami-mokre-targi-to-wylegarnie-korona-i-innych-wirusow/>
- Kaczorowska K., Reszka P., *Trędowaci*, „Polityka” 2020, 18.
- Karpiuk D., Bilewicz M., *To musi być spisek*, „Newsweek” 2020, 22.
- Koronawirus a pogoda*. Naukowcy: „Sars-CoV-2 preferuje suche zimne powietrze”. <https://forsal.pl/artykuly/1466053,koronawirus-a-pogoda-klimat-badania-naukowcow-suche-zimne-powietrze.html>
- Koronawirus Raport* – audycja w stacji TVN.
- Kowalczyk D. SJ, *Śmierć, duchy i koronawirus*, „Gość Niedzielny” 2020, 11 <https://www.gosc.pl/doc/6210776.Smierc-duchy-i-koronawirus>
- Krzemiński A., *Spis spisków*, „Polityka” 2020, 18.
- Leder A., *Przeźniona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.
- Mika B., *Suplikacje „Święty Boże” i ich muzyczny rezonans*, Muzyka religijna między epokami i kulturami, 2008, 1.
- Mikolejko Z., *Król wobec koronawirusa nagle stał się mały i śmieszny. Stroi groźne miny, uciekając się do restrykcji i plemiennych obwarowań*, „Gazeta Wyborcza” 21.02.2020. <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,25799881,krol-wobec-koronawirusa-nagle-stal-sie-nagi-i-smieszny.html>
- Morens D.M., Folkers G.K., Faci A.S., *What Is a Pandemic?* The Journal of Infectious Diseases, 2009, 200.
- Nawrot J., *Wina jako motyw uzyskania Bożej pomocy w psalmach suplikacji*, Poznańskie Studia Teologiczne, 2007, 21.
- Pike P.L., Saylor K.E., Fair J.N. i in., *The Origin and Prevention of Pandemics*, Clinical Infectious Diseases, 2010, 15.
- Prusak J., *Nie każda trwoga prowadzi do Boga*, „Tygodnik Powszechny” 2020, 13.
- Prusak J., Kim R., *Sami ze sobą*, „Newsweek” 2020, 21.
- Rabij M., *Wielka kwarantanna*, „Tygodnik Powszechny” 2020, 12.
- Rakowski T., *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy*, Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2009.
- Seeger M., Sellnow T.L., *Narratives of Crisis. Telling Stories of Ruin and Renewal*, Stanford University Press, Stanford 2016.
- Sikora P., *Wspólnota leczy*, „Tygodnik Powszechny” 2020, 12.
- Singer P., Cavalieri P., *Źródłem COVID-19 jest przemoc wobec zwierząt*, „Krytyka Polityczna” 5 marca 2020 <https://krytykapolityczna.pl/swiat/covid-19-jest-skutkiem-przemocy-wobec-zwierzat-singer/>
- Sławek T., *U-chodzić*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.
- Sontag S., *Choroba jako metafora. AIDS i jego metafory*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991.
- Spiteri G., Fielding J., Diercke M. i in., *First cases of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in the WHO European Region, 24 January to 21 February 2020*, Eurosurveillance, 2020, 25.
- Strong P., *Epidemic Psychology: A Model*, Sociology of Health and Illness, 1990, 12, 3.
- Sznajderman M., *Zaraza. Mitologia dzumy, cholery i AIDS*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2020.
- Szymczak R., *Cena za leczenie*, „Tygodnik Powszechny” 2020, 11.

- Taylor Ch., *Nowoczesne imaginaria społeczne*, przekł. A. Puchejda, K. Szymaniak, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010.
- Tognotti E., *Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A*, *Emerging Infectious Disease*, 2013, 19, 2.
- Zieliński A., *Co rozumiemy pod pojęciem opracowania ogniska epidemiologicznego?* *Przegląd Epidemiologiczny*, 1999, 3-4.